

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ

—Μέρος Β΄

ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΑ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Ελληνική πρωτιά για το Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο στην ανάγνωση παλίμψηστων χειρογράφων με χρήση υπέρυθρου φωτός. Συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα για παλίμψηστα, απ' όπου αντλούνται γλαφυρά παραδείγματα. Χειρόγραφα στην Αλβανία και στη Βουλγαρία. Ο αμύθητος θησαυρός των βιβλιοθηκών της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Ο πρώην Μητροπολίτης Γρεβενών, η Βιβλιοθήκη της Κοζάνης και συμπεριφορές τελικά ανθελληνικές. Ενδιάμεσα, μια ρεαλιστική άποψη για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα.

01

Ο καθηγητής
Αγαμέμνων Τσελίκας στο Ιστορικό
και Παλαιογραφικό Αρχείο.

Συνέντευξη στην ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΡΟΒΑΤΣΟΥ

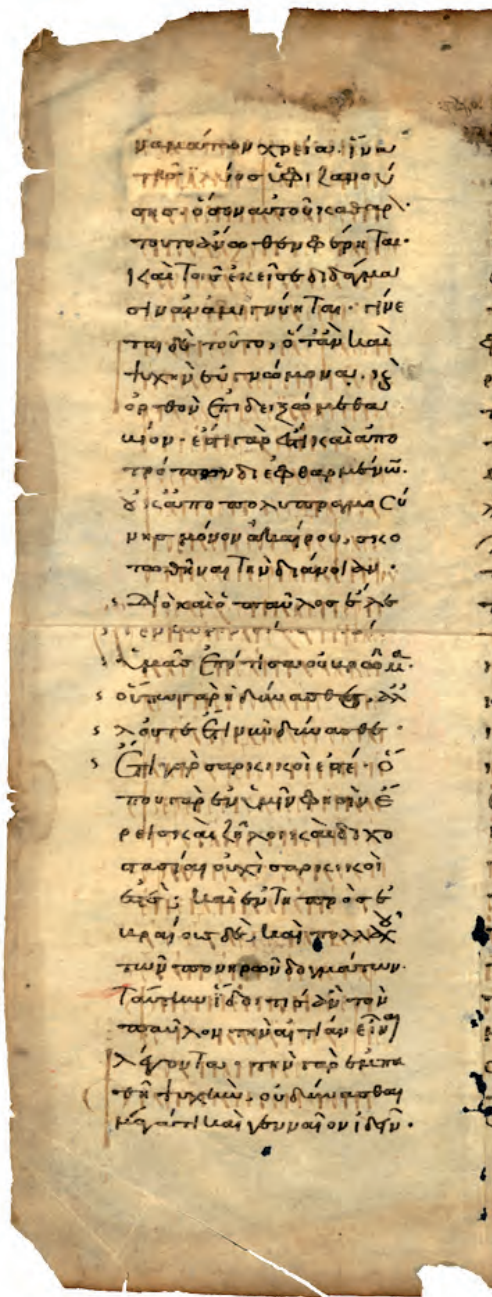

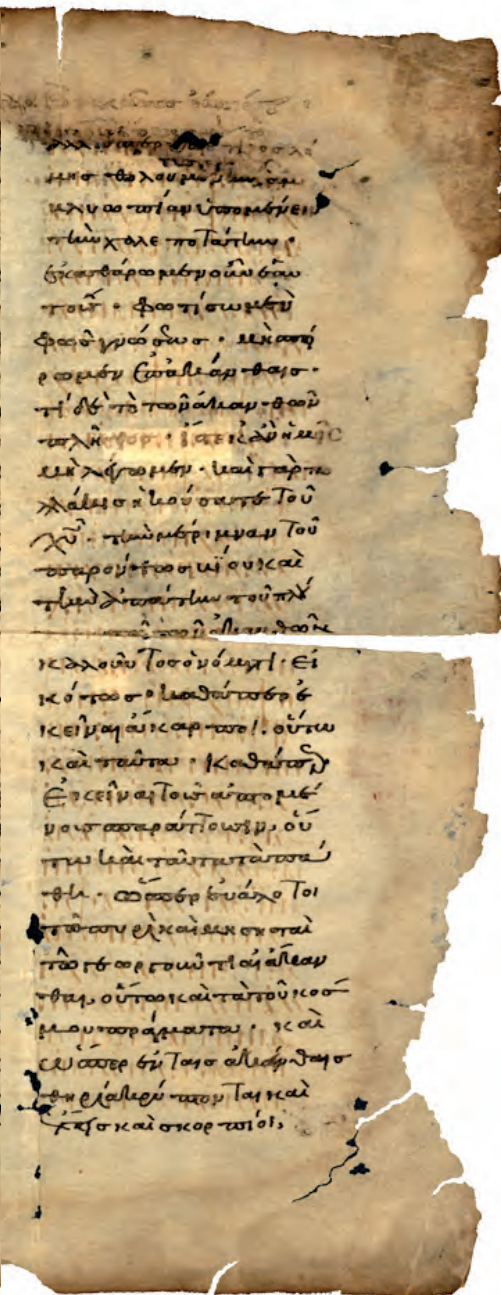
Ο καθηγητής Αγαμέμνων Τσελίκας, Διευθυντής του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του ΜΙΕΤ, στο πρώτο μέρος της συνέντευξης που μας παραχώρησε την άνοιξη του 2014 (βλ. τχ. 120), μας μίλησε για τη δημιουργία του Αρχείου από τον Λίνο Πολίτη, για τη σχέση της παλαιογραφίας με το ταξίδι, για τις ερευνητικές αποστολές εντός και εκτός Ελλάδας με σκοπό τη φωτογράφιση χειρογράφων, ο αριθμός των οποίων προσεγγίζει τις δέκα χιλιάδες, για τα δωρεάν μαθήματα που προσφέρονται για την ανάγνωση και κατανόηση ενός ολόκληρου κόσμου.

Ας έρθουμε τώρα στα παλίμψηστα. Εδώ σ' εμάς ήταν ο πρώτος ελληνικός χώρος όπου χρησιμοποιήθηκε το υπέρυθρο φως για να εξιχνιαστεί, για να διαβαστεί η από κάτω γραφή σε παλίμψηστο χειρόγραφο. Δεν το βρήκαμε εμείς, δεν είμαστε εμείς φυσικοί, αλλά τι γινόταν; Έκανα ένα μάθημα στην οδό Θουκυδιδου και έλεγα ότι η κλασική μέθοδος για να επεξεργαστείς παλίμψηστο χειρόγραφο, δηλαδή χειρόγραφο σε περιγμηνή που είναι ξαναγραμμένο —είναι δηλαδή σβησμένη η παλιά γραφή με οποιονδήποτε τρόπο και το χειρόγραφο ξαναγραμμένο—, είναι να χρησιμοποιήσεις το υπεριώδες φως. Αυτό είναι γνωστό από το 1900 και πιο πριν. Κι όταν τελειώνω το μάθημα, έρχεται ένας νεαρός, τώρα πλέον πολύ φίλος, γκαρδιακός κι αδελφικός, ο Γιάννης Μπιτσάκης, φυσικός —μόλις είχε τελειώσει— και είχε σχέση με έναν καθηγητή του στην Πάτρα κι έναν άλλον στην Κρήτη, τον Κώστα Μπάλα, ο οποίος είχε αναπτύξει μια μέθοδο χρήσης του υπέρυθρου φωτός για τη χαρτογράφηση των καρκινικών όγκων στη μήτρα. Και αυτός, ο Κώστας Μπάλας, είναι ο άνθρωπος που προώθησε πρώτος εδώ, και νομίζω και στην Αμερική και παγκόσμια, αυτή τη μέθοδο της χειρουργικής καρκινικών όγκων μέσω της χρήσης του υπέρυθρου φωτός. Και τον θυμήθηκα πάλι προχθές βλέποντας στην τηλεόραση ένα χειρουργό που, με τα γυαλιά που φορούσε, έβλεπε με διαφορετικούς χρωματισμούς τους ιστούς και μπορούσε και στο χιλιοστό να δει ποιο είναι το καρκινικό κύτταρο ή όχι, βάσει της διαφορετικής αντανάκλασης που έχει το καρκινικό κύτταρο στο υπέρυθρο φως.

—Τι λέτε!

Είδате πού φτάσαμε τώρα από την παλαιογραφία! Ακριβώς αυτή είναι η γοητεία της παλαιογραφίας. Τέλος πάντων. Μου λέει ο Γιάννης Μπιτσάκης: «Ξέρετε, κύριε Τσελίκα, γιατί χρησιμοποιείτε το υπεριώδες φως και όχι το υπέρυθρο;» Λέω: «Με συγχωρείς, τι είναι αυτό;» Σε πέντε λεπτά μου εξήγησε. Ξέρεις, μου λέει, το φως έχει τη δυνατότητα να διεισδύει σε υγρές επιφάνειες, να μεταλλάσσει το χρώμα της επιφάνειας ανάλογα με το μήκος κύματος κ.λπ. Και μου λέει: «Μη σε νοιάζει, εγώ θα επικοινωνήσω με τον καθηγητή μου να δω εάν τον ενδιαφέρει αυτό το κομμάτι». Οπότε, για να μην τα πολυλογώ, σε δέκα μέρες εγώ βρίσκομαι στην Κρήτη με ένα φύλλο παλίμψηστου χειρογράφου που είχαμε εδώ, κι ο Κώστας Μπάλας, θεόμουρλος ερευνητής, εξαιρετικός άνθρωπος, απ' αυτά τα μυαλά που δεν βρίσκονται συχνά, μετατρέπει αυτό που είχε φτιάξει για τη μήτρα — γιατί διχοτέυε μέσω οπτικών ινών φως στη μήτρα και έπαιρνε την εικόνα σ' ένα κομπιούτερ και έβλεπε το χάρτη, χαρτογραφούσε τη μήτρα. Και αφού τα έφτιαξε όλα αυτά τα κόλπα, τα φωτιστικά και όλα αυτά, σε δυο τρία λεπτά, είχαμε τα πρώτα αποτελέσματα: η κάτω γραφή διαβαζόταν σαν εφημερίδα. Από κει και πέρα άρχισε, από τη μια μεριά, ο προβληματισμός επάνω στη φύση των μελανίων, στη φύση της επιφάνειας, δηλαδή τι είναι η περιγμηνή σε σχέση με την επεξεργασία της, τι είναι το μελάνι σε σχέση με τις ουσίες παραγωγής του, μέχρι πού επίσης το υπέρυθρο φως σου δίνει τη δυνατότητα να διεισδύσεις, σε ποιες περιπτώσεις, όχι σε όλες. Ας πούμε, όταν έχεις κόκκινο μελάνι είναι εύκολη η δουλειά, εάν είναι μελάνι το οποίο δεν έχει μέταλλο μέσα επίσης είναι εύκολη η δουλειά, εάν έχει μέταλλο δυσκολεύουν τα πράγματα, εάν η

02

Οι δύο σελίδες παλίμψηστου χειρογράφου της συλλογής του Παλαιογραφικού Αρχείου, πάνω στις οποίες έγινε η εφαρμογή του υπέρυθρου φωτός για την ανάγνωση της παλαιότερης γραφής από τον καθηγητή Κώστα Μπάλα και τον Γιάννη Μπιτσάκη.

παλαιότερη γραφή έχει εντελώς αποξεσθεί, δεν κάνεις τίποτα. Δηλαδή δεν μιλάμε τώρα για θαύματα, να εξηνούμεθα για να μη δημιουργούμε εντυπώσεις, αλλά με την εξέλιξη της τεχνολογίας, με την εξέλιξη της παρατήρησης και της φύσης ειδικά του υπεριώδους σε συνδυασμό με το υπέρυθρο, με τη δυνατότητα και την ευκολία της μετάβασης από το ένα μήκος κύματος στο άλλο του φωτός, μπορείς να έχεις το άριστο αποτέλεσμα της παρατήρησης και να προχωρήσεις. Επίσης χρησιμοποιώντας προγράμματα επεξεργασίας εικόνες μπορείς πλέον να ενισχύσεις τα δεδομένα που έχεις. Αυτή είναι η ιστορία των παλιμψήστων. Δεν είναι τίποτα φοβερό και τρομερό. Τώρα εντάξει, εξαρτάται, λέμε «φοβερό και τρομερό». Αυτό που σας εξηγώ τώρα έγινε εδωμέσα για πρώτη φορά στον ελληνικό χώρο. Και, βεβαίως, δεν ανακαλύψαμε ο Μπάλας, εγώ ή ο Μπιτσάκης την Αμερική, γιατί οι νόμοι της φυσικής λειτουργούν παντού και φυσικά και Αμερικάνοι

επίσης προβληματίζονταν επάνω σε αυτά τα θέματα, όχι στα παλίμψηστα ακριβώς, αλλά η ίδια τεχνολογία μπορούσε να έχει εφαρμογές σε διάφορες περιπτώσεις.

—Στη συντήρηση έργων τέχνης, ας πούμε.

Ναι, ακριβώς. Από εκεί ξεκίνησε η όλη ιστορία. Πριν υπήρχε η δυνατότητα της χρήσης των ακτίνων Χ, βεβαίως. Όπως έγινε και με τον Μηχανισμό των Αντικυθήρων. Αλλά μετά εμφανίστηκαν οι τομογράφοι, η τεχνολογία εξελίσσεται. Ο ένας από τους επιστήμονες, ο Πράις, είχε στη διάθεσή του μόνο ακτίνες Χ για να εξηγήσει τη λειτουργία των γραναζιών στον Μηχανισμό των Αντικυθήρων. Με την ισχυρή τομογραφία διελευκάνθη το μυστήριο.

—Αυτό είναι το Πρόγραμμα «Mysis»;

Ναι. Θα σας δείξω και το ηρωικό παλίμψηστο με το οποίο έγιναν τα πρώτα πειράματα. Εμείς βέβαια είχαμε αρχίσει να αξιοποιούμε τη νέα τεχνολογία από το '98, και είχαμε βγάλει ανακοίνωση, δώσαμε συνέντευξη Τύπου, δεν ήρθε κανένας δημοσιογράφος! Μας αγνόησαν όλοι επιδεικτικά. Γι' αυτό σας είπα για τους καθηγητές «της Οξφόρδης», επειδή δεν το 'πε καθηγητής «της Οξφόρδης», λοιπόν... Και συνεχίζεται αυτή η πολιτική. Εμένα προσωπικά με αφήνει παντελώς αδιάφορο.

Λοιπόν, τι έγινε; Στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου ήταν ο Dieter Harlfinger, ένας σπουδαίος ελληνιστής και παλαιογράφος, φίλος και άνθρωπος που είχε βοηθήσει και είχε δώσει υποτροφίες σε πολλούς Έλληνες, μεταξύ των οποίων και σε δικούς μας μαθητές που, όταν έλεγαν ότι ξέρουν παλαιογραφία κι έχουν μάθει παλαιογραφία από δω, δεν χρειάζοντουσαν καν εξετάσεις. Ο Dieter Harlfinger, καθηγητής της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου και διευθυντής του Aristoteles-Archiv στο Βερολίνο, μέσω ενός προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οργάνωσε ένα πολυεθνικό —καταπληκτικό είναι αυτό!— πρόγραμμα έρευνας για τα παλίμψηστα. Βασικό ρόλο βεβαίως έπαιζε το Πανεπιστήμιο του Αμβούργου, εμείς —και θα δείτε γιατί—, και η Ρώμη επίσης, τα Πανεπιστήμια της Ρώμης Tor Vergata, La Sapienza αλλά και το Πανεπιστήμιο της Μπολόνια. Βεβαίως υπήρχε συμμετοχή και από πανεπιστήμια της Ισπανίας, από τη Βαρκελώνη και από τη Μαδρίτη, οι Εγγλέζοι είχαν μικρότερη συμμετοχή, να σας πω την αλήθεια. Μπορώ να σας πω όμως ότι εμείς παίζαμε πολύ ουσιαστικό ρόλο γιατί, όταν βγήκε η επίσημη ανακοίνωση, λέω: «Εμείς θα συμμετάσχουμε με τη δική μας τεχνολογία, με πατενταρισμένη ελληνική τεχνολογία». Και έτσι ακριβώς έγινε. Και μάλιστα υπήρξαν και ανταγωνιστές, είχαμε τη χαρά να έχουμε και ανταγωνιστές. Όχι ανταγωνιστές ως προς την τεχνολογία αυτή καθαυτή, αλλά ως προς την επιχειρηματικότητα της τεχνολογίας — ωστόσο ο τομέας αυτός δεν μας ενδιέφερε εμάς. Και πραγματικά δημιουργήθηκε μέσα στον επιστημονικό χώρο αυτός ο θόρυβος, το ενδιαφέρον, ο προβληματισμός για τα παλίμψηστα που, στο κάτω-κάτω της γραφής, οι πέντε-δέκα-είκοσι παλαιογράφοι, που λέει ο λόγος, αυτά τα θέματα τα ήξεραν, μιλούσαν για γνωστά πράγματα δηλαδή ως προς τη συλλογιστική τους: τι σημαίνει παλίμψηστο, τι σημαίνει έργο σ' ένα χειρόγραφο που είναι ξαναγραμμένο, άρα το ζητούμενο ήταν να βρούμε τι ήταν το παλαιότερο κείμενο για να μπορούμε να το διαβάσουμε. Τι καινούργιο δίνει και ποια είναι η σημασία του, κι ακόμα γιατί έγινε το παλίμψηστο, κυρίως αυτό. Ελύθη το μέγα μυστήριο. Γιατί έχουμε τα παλίμψηστα; Γιατί υπήρχε η άποψη, και τώρα θα τη βρείτε να κυκλοφορεί λαϊκά, ότι οι «κακοί» Βυζαντινοί, ως φανατικοί χριστιανοί, έσβηναν τα αρχαία ελληνικά κείμενα και γράφανε χριστιανικά. Μεγαλύτερη ασυναρτησία και βλακεία απ' αυτό δεν υπάρχει. Και απλώς ήταν θέμα επαναχρησιμοποίησης υλικού γιατί απλούστατα υπήρχε σε πολλές περιοχές έλλειψη και υπήρχε και εμπόριο. Δεν πρόκειται για κάποιον καλόγερο που

**ΕΔΩ Σ' ΕΜΑΣ ΗΤΑΝ Ο
ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ ΟΠΟΥ
ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΤΟ
ΥΠΕΡΥΘΡΟ ΦΩΣ ΓΙΑ ΝΑ
ΕΞΙΧΝΙΑΣΤΕΙ, ΓΙΑ ΝΑ
ΔΙΑΒΑΣΤΕΙ Η ΑΠΟ
ΚΑΤΩ ΓΡΑΦΗ ΣΕ
ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΟ
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ.**

03

03

Στη βιβλιοθήκη της Μονής Ιβήρων.

04

Στη Μονή Βατοπεδίου με βυζαντινά χρυσόβουλλα.

04

πήρε από τη βιβλιοθήκη του κι έσβησε κάποιο χειρόγραφο και το ξανάγραψε επίτηδες. Υπήρχε εμπόριο χρησιμοποιημένης περγαμνής. Αυτό είναι όλο.

—Δεύτερο χέρι.

Ακριβώς. Κι αυτός που εμπορευόταν αυτή την περγαμνή μπορεί να μην ήξερε καν να διαβάσει τι έχει από κάτω. Και βλέπετε περγαμνή που έχει Ευαγγέλιο από κάτω και επάνω στο Ευαγγέλιο να γράφεται ένα αρχαίο ελληνικό κείμενο, και το ανάποδο. Βέβαια το ζητούμενο είναι τι καινούργιο μπορούμε να ανακαλύψουμε στο αποκάτω κείμενο. Έτσι ακριβώς έγινε και με το περίφημο παλίμψηστο του Αρχιμήδη, το οποίο ήταν γνωστό βεβαίως ότι υπήρχε, άλλο τώρα εάν οι ιστορικές συγκυρίες το έφεραν από την Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν στη Βιβλιοθήκη του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου των Ιεροσολύμων, να καταλήξει στην Αμερική — και οι τεχνικοί κυρίως και όχι τόσο οι φιλόλογοι να το κάνουν «σημαία» τεχνολογική, τη στιγμή που κάνα-δυο χρόνια πριν εμείς είχαμε μπει ήδη σ' αυτή την τεχνολογία. Απλώς το θέμα ήταν ποιος κάνει καλύτερες δημόσιες σχέσεις, ποιος αυτοπροβάλλεται.

—Το Πρόγραμμα «Palamedes» τι είναι;

Ένα άλλο σπουδαίο επίσης παλίμψηστο χειρόγραφο — και δεν είναι τα μοναδικά σπουδαία, να σας πω την αλήθεια, αλλά είναι αυτά που μπορούμε να χειριστούμε — βρίσκεται επίσης στη Βιβλιοθήκη του Παναγίου Τάφου Ιεροσολύμων. Και ένα κομμάτι από το παλίμψηστο που έχει την παλαιότερη γραφή, από κάτω έχει Ευριπίδη. Λοιπόν, από πάνω, το νεότερο κείμενο, είναι το κείμενο των *Προφητών* από την Παλαιά Διαθήκη. Και δεν έχει μονάχα Ευριπίδη, γιατί να, αμέσως-αμέσως, θα μπορούσε κανείς να πει ότι αυτός που ήθελε να γράψει τους *Προφήτες* πήρε ένα παλιό χειρόγραφο όπως ήτανε, ατόφιο, και το 'σβησε και ξανάγραψε. Όχι. Εκεί μέσα αυτό το χειρόγραφο έχει κομμάτια, έχει περγαμνές, που προέρχονται από τουλάχιστον πέντε άλλα χειρόγραφα διαφορετικά και άσχετα μεταξύ τους. Και όχι της ίδιας γραφολογικής οικογένειας. Επομένως, το ένα μέρος είναι να δει κανείς τι γίνεται με τα κείμενα του Ευριπίδη, νομίζω έχει πέντε τραγωδίες, κι όχι ολόκληρες — και, ως ένα σημείο, το είχε επεξεργαστεί και ο Παπαδόπουλος-Κεραμέας που είχε κάνει τον Κατάλογο των χειρογράφων στις αρχές του 1900 και μπορώ να σας πω ότι είναι από τις πρώτες φωτογραφίες παλίμψηστου χειρογράφου που είχαν κυκλοφορήσει στον κόσμο. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα άλλα κείμενα που έχει. Έχει τα ποιήματα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, τα οποία δεν είχαν και μεγάλη πέραση, και αυτό είναι ενδιαφέρον επίσης. Ένα κομμάτι αρκετά μεγάλο έχει κομμάτια από τα *Φυσικά* του Αριστοτέλη, και μάλιστα εκεί είναι διπλό παλίμψηστο, δηλαδή είχε γραφτεί ένα θεολογικό κείμενο, είχε σβηστεί το θεολογικό κι είχε γραφτεί Αριστοτέλης. Και μετά σβηστήκαν και τα δυο και γράφονται οι *Προφήτες*. Αυτό εννοούμε όταν λέμε «διπλό παλίμψηστο». Κι εγώ, να σας πω την αλήθεια, πιο πολύ ασχολούμαι με αυτό το κομμάτι. Όχι τίποτ' άλλο, αλλά κάποια στιγμή έπρεπε να επιμεριστεί η εργασία. Μπορεί ο Ευριπίδης να ακούγεται κάτι το σπουδαίο, αλλά εξίσου σημαντικό είναι να δούμε τι γίνεται και με το αριστοτελικό κείμενο. Ούτε το κείμενο του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού είναι ευκαταφρόνητο. Έχει επίσης και *Βίους Αγίων* από άλλο χειρόγραφο. Κι εκεί πάλι σπάνιοι *Βίοι Αγίων*. Έχει και λόγους του Μεγάλου Βασιλείου, είχε σβηστεί Ευαγγέλιο και είχε γραφτεί ο Αϊ-Βασίλης επάνω.

Οπότε αυτή η δουλειά, αυτό το Πρόγραμμα, χρησιμοποιώντας βεβαίως τη σύγχρονη τεχνολογία, με φωτογραφικές μηχανές και με επεξεργασία εικόνας από ειδικούς τεχνικούς που σας δίνουν καλύτερη εικόνα σε σχέση με τα κομπιούτερ, στην ουσία γίνεται μεταξύ τριών: ημών, του Πανεπιστημίου του Göttingen και του Πανεπιστημίου της Μπολόνια. Με ελάχιστα χρήματα και πιο πολύ φυσικά με τη λόξα τη δική μας. Δεν

πρόκειται να δρέψουμε δάφνες ούτε βραβείο Νόμπελ να πάρουμε, αλλά είναι ακριβώς ένα κομμάτι των επιστημονικών μας ενδιαφερόντων. Σε αυτή τη δουλειά συμμετέχω, όχι μόνο προσωπικά αλλά και ως Ίδρυμα, γιατί κατά κάποιον τρόπο διευκολύναμε την πρόσβαση στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων για τη φωτογράφιση.

Παράλληλα, και εγώ προσωπικά αλλά και ως Παλαιογραφικό Αρχείο του MIET, συμμετέχουμε σε ένα άλλο πρόγραμμα που γίνεται για τα παλίμψηστα της μονής του Σινά. Η συντονίστρια του προγράμματος είναι η κυρία Claudia Rapp, καθηγήτρια βυζαντινής φιλολογίας στη Βιέννη, αλλά στο Σινά είναι η αμερικανική ομάδα που δούλεψε τον Αρχιμήδη, να το πω έτσι, και δεν είναι μόνον ο Αρχιμήδης, είχε κι άλλα κείμενα μέσα, ενδιαφέροντα κείμενα. Άρα η διαφορά είναι κατά πόσον κάποιος κάνει «σημαία» αυτό που κάνει ή όχι. Ο καθένας έχει το χαρακτήρα του. Εμείς γενικά, και ως Παλαιογραφικό Αρχείο και ως Μορφωτικό Ίδρυμα, δεν βγαίνουμε να κάνουμε τυμπανοκρουσίες. Επικοινωνούμε βέβαια με τον επιστημονικό κόσμο αλλά δεν κάνουμε τέτοιου είδους τυμπανοκρουσίες. Η έρευνα, κάθε έρευνα, και η παλαιογραφία ειδικά, σας διδάσκει να είστε μετριοφρων και σας διδάσκει ταπεινωση. Γιατί σας δείχνει τον όγκο των πραγμάτων που δεν γνωρίζετε. Κι αν ένα τόσο δα πραγματάκι το κάνετε βούκινο και σημαία, θα έρθουν τα άλλα και θα σας εξαφανίσουν. Τα άλλα που δεν γνωρίζετε. Και που θα τα μάθετε την άλλη μέρα. Γι' αυτό τουλάχιστον εμείς έχουμε διδαχτεί αυτό το πράγμα: Βεβαίως θα τα ανακοινώσουμε, θα τα προβάλουμε, για να προχωρήσει η επιστήμη, αλλά δεν θα τα φορέσουμε παράσημο. Γιατί την άλλη

05

Σελίδα διπλού παλίμψηστου φύλλου από το τμήμα του κώδικα Ιεροσολύμων Π.Τ.36. Νεότερη γραφή: Παλαιά Διαθήκη, Βιβλίο των Προφητών, 13ος αιώνας. Παλαιότερη ενδιάμεση γραφή: Φυσικά του Αριστοτέλη, μέσα 11ου αιώνα.

μέρα θα 'ρθουν οι νεότεροι, και καλά θα κάνουν να 'ρθουν οι νεότεροι, με κέφι, και θα συμπληρώσουν πάνω σ' αυτό. Οπότε, πού είναι η σημαία σου; Πουθενά. Τέλος πάντων. Στάση ζωής.

Και γίνεται κι αυτό το πρόγραμμα επίσης για τα παλίμψηστα του Σινά. Και συμμετέχουμε κανονικά με όλες τις μεθόδους που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε.

—Αυτά είναι φωτογραφημένα ήδη;

Τώρα φωτογραφίζονται. Είναι τώρα ενάμιση χρόνος που δουλεύει ένα συνεργείο στο Σινά και μου έχουν στείλει κι εμένα φωτογραφίες σε ένα πρώτο στάδιο, να διαπιστωθούν κάποια κείμενα, τα αποκάτω κείμενα τι είναι, τώρα είμαστε στο στάδιο της πρώτης επεξεργασίας. Γιατί είναι φωτογράφιση, επεξεργασία εικόνας, για να έρθουν έτοιμες οι επεξεργασμένες εικόνες σε μένα και σε δυο-τρεις άλλους συναδέλφους, να πούμε να το αποκάτω κείμενο είναι Παλαιά Διαθήκη, είναι Καινή Διαθήκη, είναι άλφα κείμενο, βήτα κείμενο, άλφα γλώσσα, βήτα γλώσσα κ.λπ.

—Ποιο είναι το εύρος της παιδείας που πρέπει να έχει ένας παλαιογράφος για να μπορεί να αναγνωρίζει τα κείμενα;

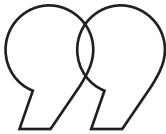
Πρέπει να ξέρει τα πάντα. Δηλαδή πρέπει να ξέρει ή να έχει ευκινησία, να ξέρει τα όργανα, τα εργαλεία τα βιβλιογραφικά, να ξέρει ονόματα συγγραφέων, τίτλους έργων, είδη βιβλίων — δηλαδή να διαβάσεις ένα κείμενο, να καταλάβεις ποιος είναι ο συγγραφέας. Τώρα κοιτάξτε, πριν είκοσι χρόνια το πράγμα ήταν δύσκολο, ήθελε να έχεις διαβάσει πάρα πολλά κείμενα για να καταλάβεις αν αυτό που διαβάζεις είναι Δημοσθένης ή Λυσίας ή Θουκυδίδης. Αυτό, μπορώ να σας πω, είναι και χάρισμα.

Τώρα βέβαια για τα αρχαία ελληνικά κείμενα μέσα σε μερικά δευτερόλεπτα μπορείς να καταλάβεις από ένα κομματάκι ποιος συγγραφέας είναι, γιατί είναι το περίφημο πρόγραμμα του Θησαυρού της ελληνικής γλώσσας από την McDonald και κάνεις τον έξυπνο με το κομπιούτερ. Δεν είναι όμως αυτό μόνο. Υπάρχουν κι άλλα κείμενα που δεν είναι μέσα σε αυτόν το Θησαυρό — εμείς έχουμε και βυζαντινά και μεταβυζαντινά κείμενα, κείμενα παραλλαγμένα... Δεν πατάς δηλαδή το κουμπάκι και έληξε η υπόθεση. Γιατί και το κουμπάκι να πατήσεις και να σου δώσει το κείμενο, πρέπει να ξέρεις ακριβώς να μην απομονώνεις μονάχα στη μια γραμμή που σου δίνει ο Θησαυρός της ελληνικής γλώσσας, να ξέρεις με ποιον έχεις να κάνεις, έχεις να κάνεις με τον Λυσία, ας πούμε. Να μην περνάει η πληροφορία έτσι ξερή, άχρωμη, να ξέρεις περί τίνος πρόκειται. Λοιπόν, αυτό είναι το ένα. Γραμματολογία, της κλασικής αρχαιότητας, Βυζάντιο, μετα-Βυζάντιο μέχρι τα Νέα Ελληνικά.

Να ξέρεις επίσης, ή να μπορείς να βρεις μέσω ακριβώς των βιβλιογραφικών βοηθημάτων, ποια κείμενα είναι δημοσιευμένα, ποια κείμενα είναι αδημοσίευτα, ποια είναι γνωστά, ποια είναι άγνωστα ή, αν είναι δημοσιευμένα, πώς είναι δημοσιευμένα; Μετά και το τεχνικό μέρος, το κομμάτι της τεχνικής κατασκευής του χειρόγραφου βιβλίου, η βιβλιοδεσία του, η διακόσμησή του, η εσωτερική και η εξωτερική, οι μινιατούρες — δεν μπαίνουμε στην Ιστορία της Τέχνης με τις μικρογραφίες αλλά μπορούμε από το ύφος των μικρογραφιών και την τεχνική με την οποία έχουν σχεδιαστεί οι μικρογραφίες να βγάλουμε συμπεράσματα για το σύνολο του χειρογράφου, για τη χρήση του. Ένα βιβλίο πώς χρησιμοποιείται; Ανάλογα με το περιεχόμενό του; Πού; Σε νοσοκομείο; Σε δικαστήριο; Στην εκκλησία; Στο σχολείο; Στο μαγειρείο; Και για τον ιστορικό περίγυρο. Και για τον προσωπογραφικό περίγυρο. Δηλαδή, ωραία, έχουμε ένα χειρόγραφο του Αριστοτέλη. Για τον Αριστοτέλη ξέρουμε 5.000 πράγματα. Αλλά αυτό το χειρόγραφο για ποιο λόγο γράφτηκε; Πού γράφτηκε; Πού χρησιμοποιήθηκε; Το κείμενο που έχει το συγκεκριμένο χειρόγραφο και το οποίο κείμενο διδάχτηκε σε ένα κοινό είναι το

**Η ΚΑΘΕ ΕΡΕΥΝΑ, ΚΑΙ Η
ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΙΔΙΚΑ, ΣΑΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ
ΝΑ ΕΙΣΤΕ ΜΕΤΡΙΟΦΡΩΝ
ΚΑΙ ΣΑΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ
ΤΑΠΕΙΝΩΣΗ. ΓΙΑΤΙ ΣΑΣ
ΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟΝ ΟΓΚΟ ΤΩΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΔΕΝ
ΓΝΩΡΙΖΕΤΕ.**

κείμενο το οποίο ευρέως κυκλοφορούσε ή είναι παραλλαγμένο, οπότε εκεί έχουμε και παραλλαγή της ερμηνείας του κειμένου με όλα τα συνακόλουθα — έχει γίνει αυτό, γι' αυτό σας το λέω — οπότε να φθάσει κανείς σε ένα λαθεμένο συμπέρασμα. Καταλάβατε; Κι αυτό είναι το φιλολογικό μέρος. Αλλά αυτό το φιλολογικό μέρος στηρίζεται στην παλαιογραφική παρατήρηση. Λοιπόν, μπορεί εγώ φερ' ειπείν να μην είμαι ο υπερφιλόλογος, με τη στενή έννοια του κλασικού φιλόλογου ή του βυζαντινολόγου, αλλά μπορώ να διαβλέψω την κατάσταση του κειμένου — και μπορώ να το κάνω, φιλόλογος είμαι! — που έχεις στα χέρια σου. Κατά πόσον μπορείς να του έχεις εμπιστοσύνη για ερμηνεία. Και αυτό δεν συμβαίνει μονάχα στα αρχαία κείμενα, συμβαίνει και στα νεότερα, νεότερα κείμενα. Και στα μυθιστορήματα που κυκλοφορούν και σε όλα.

— Δηλαδή, αν πάρουμε μια έγκριτη έκδοση αρχαίου κειμένου, της Οξφόρδης ή των Belles Lettres ας πούμε, χαμηλά στη σελίδα υπάρχει το apparatus criticus. Εσείς μπορείτε να διαλέξετε ποιο χειρόγραφο είναι το καλύτερο;

Βεβαίως. Το apparatus criticus έχει το εξής νόημα, ότι ο εκδότης του κειμένου είναι ταυτόχρονα και ερμηνευτής του κειμένου. Δηλαδή, τι θέλει να σου πει; Θέλει να σου πει ότι εγώ, με βάση την παράδοση του κειμένου από τα χειρόγραφα, καταλήγω ότι έτσι το είχε γράψει το κείμενο ο Αριστοτέλης, ο Γαλνός, ο οποιοσδήποτε. Και αυτή είναι η δική μου εκδοχή του κειμένου, λέει ο εκδότης. Επομένως, για να τεκμηριώσω τη δική μου εκδοχή αλλά και να σας δώσω τη δυνατότητα να κριτικάρετε τη δική μου επιλογή, σας επισημαίνω στο apparatus τι έχω συναντήσει εγώ στα χειρόγραφα. Οπότε εσείς τώρα, ως αναγνώστης, ως ερμηνευτής, ως χρήστης του κειμένου, θα πείτε: «Α, ο εκδότης γι' αυτόν το στίχο λέει αυτό, εγώ όμως δεν δέχομαι την εκδοχή του εκδότη». Δηλαδή εκεί είναι η ειλικρινής στάση του εκδότη που λέει «ναι μεν εγώ το θέλω έτσι αλλά σας δίνω και τα στοιχεία ώστε να μπορείτε να έχετε και αντίρρηση». Προσέξτε, δεν είναι αυτές οι λεγόμενες «στερεότυπες εκδόσεις», που έχουν γίνει βέβαια με επιστημονική μέθοδο αλλά που δεν έχουν το apparatus από κάτω, σαν να σου λένε «αυτό είναι και τίποτ' άλλο». Γι' αυτό έχουμε και τις εκδόσεις της Οξφόρδης, των Belles Lettres, τα Loeb, της Λειψίας, κι όλα αυτά. Αλλά αυτή είναι η φιλολογική επιστήμη.

— Ναι, αλλά προσπαθώ να καταλάβω αν οι γνώσεις σας της παλαιογραφίας επιτρέπουν σε εσάς...

Ναι, κοιτάζτε. Το θέμα είναι το εξής βεβαίως, γιατί πολλά λάθη έχουν προκύψει από κακή παλαιογραφική ανάγνωση. Αυτό είναι τεχνικό θέμα. Έχουν προκύψει λάθη στις εκδόσεις από κακή παλαιογραφική ανάγνωση. Και είναι φυσιολογικό.

— Οπότε ένας παλαιογράφος θα έπρεπε να πάρει όλα τα χειρόγραφα στα οποία έχει σωθεί ένα κείμενο και να τα ελέγξει.

Ναι, ακριβώς. Αυτό κάνουμε άλλωστε. Για παράδειγμα: έχουμε ένα κείμενο, ένα πολύ νεότερο κείμενο, *Περί ζωγραφικής*, που έχει μέσα φοβερά ορθογραφικά λάθη, ο άνθρωπος που το αντέγραψε είναι Επτανήσιος, της εποχής του Σολωμού. Και λέω στη συνάδελφο: «Θα το αντιγράψεις έτσι όπως το βλέπεις για να ξέρουμε πώς είναι στο χειρόγραφο, και μετά θα περάσει από τα σαράντα φιλολογικά κύματα για να εμφανιστεί ώστε να μπορεί να διαβαστεί και να κατανοήσει ο άλλος τι διαβάζει». Αυτό βεβαίως συμβαίνει όχι μόνο στα αρχαία αλλά και στα νεότερα κείμενα. Δηλαδή αυτό που λέμε εμείς «ιστορία κειμένων» ή, με τον νεότερο όρο, «κειμενολογία», και αυτό που κάνετε αυτή τη στιγμή, όταν μαγνητοφωνείτε αυτά που σας λέω και δημιουργείτε ένα φωνητικό κείμενο που θα το μετατρέψετε σε κείμενο γραπτό, άρα αν μεταφέρετε ακριβώς αυτή τη μέθοδο πέντε-έξι-δέκα αιώνες πριν, είναι λίγο-πολύ το ίδιο πράγμα. Οπότε αυτό

06

Στην παλαιογραφική αποστολή στα Τίρανα το 2010.

07

Πρωτάτο, Άγιον Όρος. Εξετάζοντας τον «τράγο», το θεμελιακό έγγραφο του έτους 972 σε περγαμηνή της διοίκησης και οργάνωσης του Αγίου Όρους.

06

07

**Ο ΚΑΘΕΝΑΣ ΕΧΕΙ ΤΟ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΟΥ.
ΕΜΕΙΣ ΓΕΝΙΚΑ ΔΕΝ
ΒΓΑΙΝΟΥΜΕ ΝΑ
ΚΑΝΟΥΜΕ
ΤΥΜΠΑΝΟΚΡΟΥΣΙΕΣ.**

που θα δημοσιευτεί θα είναι η εκδοχή η δική σας, γιατί εσείς παίρνετε από εδώ και το μεταφέρετε εκεί. Δηλαδή αν βάλετε να δείτε τα στάδια και τη διαδικασία, κάτι που έχει ενδιαφέρον βεβαίως, το τελικό αποτέλεσμα είναι ακριβώς που εσείς πατάτε το κουμπάκι και βγαίνει το κείμενο εκεί. Όσοι ασχολούνται με την κειμενολογία, όχι απλώς την επεξεργασία κειμένου, η επεξεργασία κειμένου είναι ένα κομμάτι μόνο, ξέρουν ότι είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα. Πώς ένα κείμενο γεννιέται και πώς καταλήγει ένα κείμενο στο ράφι του βιβλιοπώλη ή στην εφημερίδα ή στο Δελτίο Τύπου. Άλλη γοττευτική ιστορία αυτή. Οπότε όλα αυτά είναι λίγο-πολύ κοντά μας και γύρω μας, πλησιάζουν αυτό που κάνουμε εμείς. Άλλο αν κάποιος έχει εξειδικευτεί... Να σας πω κάτι; Πάρτε μια *Πάπισσα Ιωάννα*, αν την έχετε στη βιβλιοθήκη σας, και φέρτε την εδώ να σας πω εγώ τι διαβάζετε.

—**Δηλαδή;**

Δεν λέω παραπάνω, δεν λέω παραπάνω.

—**Γιατί; Είχαν κυκλοφορήσει...**

Δεν λέω παραπάνω! Σας ιντριγκάρω.

—**Έστω. Θέλατε όμως κάτι να συμπληρώσετε για τον Λίνο Πολίτη και τη Μακεδονία.**

Μπράβο. Κατ' αρχάς στη Μακεδονία είχαμε και έχουμε ακόμα σπουδαίες συλλογές χειρογράφων — άμα εξαιρέσετε το Άγιο Όρος, που δεν είναι Μακεδονία με την έννοια τη δική μας, γιατί είναι κοινότητα πολυεθνική. Κατ' αρχάς είχαμε τα χειρόγραφα της

Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών και της Μονής Εικοσιφοινίσσης, τα οποία με τους Βαλκανικούς πολέμους τα πήραν οι Βούλγαροι, τα πήγαν στη Σόφια. Μας τα κράταγαν κρυφά, ήταν ως χειρόγραφα χαμένα και δεν εμφανιζόντουσαν επί δεκαετίες. Και ο Λίνος Πολίτης έδωσε πραγματικά μεγάλον αγώνα για να εμφανιστούν στο επιστημονικό κοινό αυτά τα χειρόγραφα. Και δεν μιλάμε ούτε για ένα ούτε για δύο, μιλάμε τουλάχιστον για 350 χειρόγραφα. Εκείνα της Μονής Εικοσιφοινίσσης βρίσκονται στη Σόφια, στο Κέντρο Ντουίτσεφ.

—Δεν επεστράφησαν, δηλαδή.

Δεν επεστράφησαν, ολόκληρη ιστορία αυτό, αλλά... Να σας πω κάτι: με τα λεγόμενα μάρμαρα του Παρθενώνα δημιουργήθηκε ταυτόχρονα κι ένα, όπως το λέω εγώ, «κόμπλεξ των μαρμάρων του Παρθενώνα», ότι πρέπει να επιστραφούν τα πάντα, έτσι σώνει και καλά. Δεν λέω ότι δεν πρέπει, όμως κανείς δεν κοιτάζει πώς μπορεί να γίνει αυτό. Εγώ θυμάμαι ένα δάσκαλό μου που έλεγε «να ζητάς κάτι τη στιγμή που έχεις προετοιμάσει το έδαφος ότι μπορείς να το πετύχεις. Διαφορετικά μην το ζητάς». Έχει σημασία αυτό, προσέξτε, γιατί αν το ζητάς έτσι «για να κάνεις εντύπωση», γίνεσαι γελοίος. Αν όμως έχεις προετοιμάσει το έδαφος και τα επιχειρήματα και τους ανθρώπους, τότε ζητάς. Τέλος πάντων, αυτό είναι μια άλλη ιστορία.

Όμως το επίτευγμα είναι το εξής, ότι μέσω μιας διευθύντριας του Ιδρύματος Ντουίτσεφ και με την αλλαγή των πολιτικών καθεστώτων, τα χειρόγραφα αυτά τελικά εμφανίστηκαν στο επιστημονικό κοινό, και έχουμε πρόσβαση και έχουμε ανταλλαγές, κι εμείς έχουμε συνεργαστεί μαζί τους, κι έχουμε φωτογραφίσει. Γιατί κοιτάζτε: τα

08

Μητρόπολις Καστοριάς. Μουσικό χειρόγραφο σε χαρτί του 13ου αιώνα. Το μουσικό κείμενο συνοδεύεται με κόκκινα σημάδια μελωδικής χειρονομίας.

**ΥΠΗΡΧΕ Η ΑΠΟΨΗ ΟΤΙ
ΟΙ «ΚΑΚΟΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ», ΩΣ
ΦΑΝΑΤΙΚΟΙ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ, ΕΣΒΗΝΑΝ
ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΓΡΑΦΑΝΕ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ.
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ
ΑΣΥΝΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΒΛΑΚΕΙΑ ΑΠ' ΑΥΤΟ ΔΕΝ
ΥΠΑΡΧΕΙ.**

ζητάς, ο άλλος δεν σ' τα δίνει, αφού τα 'χει δεν σ' τα δίνει. Τι θα κάνεις; Θα πάρεις το πολυβόλο και θα μπεις μέσα; Όχι, πέστε μου, ποιες είναι οι επιλογές σας. Τα 'χω εγώ και δεν σ' τα δίνω. Τι θα γίνει;

—Τίποτα μάλλον.

Μπράβο! Εκεί που δεν μπορεί να γίνει τίποτα όμως, λες: Ελάτε εδώ. Είστε βυζαντινολόγοι; Μάλιστα. Αυτά που έχετε κι αυτά που έχουμε κι εμείς εδωπέρα είναι παγκόσμια κληρονομιά πνευματική. Δεν είναι ούτε δικά σας σε τελευταία ανάλυση, ούτε δικά μας. Εμείς είμαστε διαχειριστές αυτών των πραγμάτων. Δεν είναι ιδιοκτησία μας. Την διαχείριση έχουμε. Λοιπόν, μπορούμε αυτό το κομμάτι να το χρησιμοποιήσουμε για να προαγάγουμε και την επιστήμη και τις σχέσεις και τη γνώση σ' έναν άλλο χώρο, σ' έναν άλλο κόσμο; Που θέλει πολύ αγώνα βέβαια να ξεφύγεις και από τις προπαγάνδες και από τις πολιτικές σκοπιμότητες, πάρα πολύ αγώνα. Αλλά ποιες είναι οι επιλογές σου και τι μπορώ εγώ να εκμεταλλευτώ τώρα; Και όχι μονάχα με τους Βούλγαρους. Θα σας πω τι κάναμε με την Αλβανία που βρήκαμε πάνω από εκατό χειρόγραφα στα υπόγεια των Αρχαίων των Τυράνων. Και αυτό δεν οφείλεται σε μας μόνο. Οφείλεται και στη μεταστροφή της νοοτροπίας κάποιων ντόπιων που πείστηκαν για τη σημασία και για το όφελος που μπορούν να έχουν και αυτοί και η ευρύτερη επιστημονική κοινότητα. Λοιπόν; Μπορούσαμε να πάρουμε με το πολυβόλο να πάρουμε τα χειρόγραφα; Δεν είναι όμως προτιμότερο να πεις: Ωραία, τώρα, κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα έχετε εσείς. Δεν σας ανήκουν, δεν τα δίνετε όμως. Μπορούμε να καθίσουμε στο ίδιο τραπέζι να τα μελετήσουμε και να στοχεύσουμε σε μια νέα γενιά επιστημόνων για να μπορέσουμε αυτά τα πράγματα να τα εκμεταλλευτούμε επιστημονικά παγκόσμια; Καταλάβατε;

Δηλαδή, αυτό το κόμπλεξ της επιστροφής εγώ θέλω να το αποφυγώ. Δεν αρνούμαι να γυρίσουν τα μάρμαρα. Αλλά το θέμα είναι: έχεις τα πολιτικά και τα οικονομικά ερείσματα ώστε να αναγκάσεις αυτόν που τα έχει να σ' τα δώσει; Ή πας και κλαψουρίζεις έξω από το Βρετανικό Μουσείο και λες «αυτά είναι δικά μου, γιατί δεν μου τα δίνετε»; Κι έχεις τον κάθε άσχετο, για να σου φανεί ευχάριστος, να λέει: «Ναι, να γυρίσουν πίσω!» Ήρθε και το είπε και κάποιος ηθοποιός! So what? Για να σου φανεί ευχάριστος; Δεν ξέρω, δεν θέλω να σας επηρεάσω, εγώ έτσι τα σκέφτομαι. Έχεις τη δύναμη να τα απαιτήσεις και να τα κατορθώσεις; Αλλιώς ακολούθησε μια άλλη πολιτική, αν θέλετε της προβολής, της ειδικής σχέσης που έχεις με αυτά τα πράγματα. Και όχι να είσαι πάντοτε ο υποδεέστερος και ο φτωχός συγγενής. Γιατί, δεν ξέρω τι γνώμη έχετε εσείς, έτσι εμφανιζόμαστε. «Δώσ' μου τα μάρμαρα!» Και μετά ο άλλος το εκμεταλλεύεται. Και γίνεσαι γελοίος. Εγώ δεν δέχομαι να είμαι ο φτωχός συγγενής. Με έκλεψες; Ναι, μ' έκλεψες. Μπορώ να σ' τα πάρω πίσω τα κλεμμένα; Με τον τρόπο που τα πήρες εσύ; Διότι δεν υπάρχει ηθική εδώ. Πού τη βρήκατε εσείς την ηθική; Για πέστε μου για να τη βρω κι εγώ.

Κοιτάξτε: μπήκε ο Ναπολέοντας στη Βενετία κατακτητής και ξάφρισε όλους τους βενετσιάνικους θησαυρούς και τη Μαρκενική Βιβλιοθήκη και τους πήγε στο Παρίσι. Έχασε ο Ναπολέοντας, είχαν οι άλλοι τη δύναμη, τα πήραν πίσω. Είχαν τη δύναμη όμως. Καταλάβατε; Το ίδιο έγινε και με τα χειρόγραφα που πήραν οι Αυστριακοί, πάλι από την Ιταλία, και σε άλλες περιπτώσεις. Αλλά εκεί, γυρίσαν τα πράγματα ανάποδα! Έρχονται οι Γερμανοί εδωπέρα, καίνε την Αγία Λαύρα στα Καλάβρυτα και δεν ξέρει κανένας τίποτα. Και καίνε χειρόγραφα. Μπορείς να κάνεις κάτι; Αλλά θα έπρεπε να δημιουργήσεις τις συνθήκες έτσι ώστε να είσαι τόσο δυνατός — δεν εννοώ πολεμικά, και πολιτικά ακόμα — κι όχι να αυτοξεπουλιέσαι. Ή τα έχεις εδωπέρα χωρίς να τους δίνεις σημασία και χωρίς να τα αξιοποιείς επιστημονικά, εκπαιδευτικά, πολιτιστικά. Οκτώ χιλιάδες χειρόγραφα περίπου υπάρχουν στην Αθήνα. Για πηγαίνετε όμως να δείτε, πώς

καλλιεργείται η παλαιογραφία και η ιστορία των κειμένων στα ελληνικά πανεπιστήμια. Και φεύγουν τα παιδιά μας και μαθαίνουν παλαιογραφία και στη Γαλλία και στη Γερμανία και στην Αγγλία και στην Ιταλία. Ξέρετε ότι στην Ιταλία σε τουλάχιστον είκοσι πανεπιστήμια διδάσκεται η ελληνική παλαιογραφία ως πρωτεύον μάθημα; Ξέρετε ότι στη Σορβόνη δεκαετίες και δεκαετίες διδάσκεται η ελληνική παλαιογραφία, κι όχι μονάχα στη Σορβόνη. Και ο δικός μου καθηγητής δίδασκε στη Σορβόνη, ο εκδότης του Πινδάρου, ο Jean Irigoin. Εμείς εδώ στο Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος μπορούμε να πούμε πως είμαστε περήφανοι στον τομέα αυτό. Ήδη κλείσαμε 30 χρόνια διδασκαλίας της ελληνικής παλαιογραφίας, έργο που είχε εμπνευστεί ο Λίνος Πολίτης και είχα την τιμή να το πραγματοποιήσω εγώ.

Και για να γυρίσουμε στη Μακεδονία, σήμερα που μιλάμε, στις μακεδονικές βιβλιοθήκες, Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, όπου είναι και το πρόβλημα, υπάρχουν τουλάχιστον 600 βυζαντινά και μεταβυζαντινά χειρόγραφα. Λοιπόν εγώ, και για τη μνήμη του δασκάλου μου, του Λίνου Πολίτη —είχα εγώ δυο δασκάλους, τον Λίνο Πολίτη και τον Μανούσο Μανούσκα που ήταν στη Βενετία— είχα βαλθεί να κάνω μια μεγάλη φωτογραφική έκθεση για την προβολή των πιο σπουδαίων χειρογράφων που είναι στη Δυτική Μακεδονία. Ξέρετε πού σκόνταφτα; Το έχω κάνει για τη Σιάτιστα, για την Καστοριά, το έχω κάνει για τη Βέροια. Για τη Νάουσα θα μπορούσα να το είχα κάνει, αλλά τα χειρόγραφα που είναι στη Νάουσα δεν είναι μακεδονίτικα, είναι ποντιακά, είναι μια άλλη ιστορία αυτή. Σκόνταφτα στην Κοζάνη, στη Βιβλιοθήκη της Κοζάνης, και στη Βιβλιοθήκη των Γρεβενών, της Μονής Ζάβορδας, όπου ο πρώην μητροπολίτης —μιλάω τώρα επί πολλά χρόνια, για πάνω από 30 χρόνια— τα κρατούσε ασφαλισμένα, κλειδαμπωμένα, καθαρά ως προσωπική περιουσία, και δεν άφηνε κανέναν να τα αγγίξει, μα κανέναν. Στην Κοζάνη πάλι, η διεύθυνση της Βιβλιοθήκης σου φέρνει τόσες δυσκολίες με τόσες περιστροφές, όπου εντελώς σε αποθαρρύνει να κάνεις κάτι. Είναι κάποιες επαρχιακές νοοτροπίες ή εγωπαθείς νοοτροπίες που εμποδίζουν τους ανθρώπους να καταλάβουν ποιο είναι το εθνικό συμφέρον. Γιατί κοιτάζτε τι γίνεται: εάν βάλετε αυτά τα χειρόγραφα, τα οποία τα 'χει καταγράψει και ο Λίνος Πολίτης, και παλαιότερα ο Αντώνης Σιγάλας είχε κάνει περιοδείες στη Μακεδονία κ.λπ., εάν δείτε τι θησαυρός πνευματικός υπάρχει στο κομμάτι των χειρογράφων, δεν μιλάμε τώρα για τις εκκλησιές, τις τοιχογραφίες που είναι στην Καστοριά και σε άλλα μέρη, μονάχα αυτό. Αν δείτε αυτό το πράγμα, θα είχε καταπιεί τη γλώσσα του όλος ο κόσμος όταν διατείνονται κάποιοι άλλοι για τη μακεδονική Μακεδονία, για να το πούμε έτσι. Καταλάβατε; Κι είχα ετοιμάσει τουλάχιστον σαράντα πάνελ τέτοια και κυρίως μου λείπανε τα Γρεβενά. Γιατί πρόκειται για μια συλλογή 220 χειρογράφων με τεράστια πολιτιστική και εθνική αξία και ο τότε μητροπολίτης τα κρατούσε απρόσιτα. Οι Βούλγαροι μας τα δώσανε τελικά έστω και σε φιλή. Αυτός δεν άφηνε ούτε να τα αγγίξουμε.

—Και ενέπιπταν στη δικαιοδοσία του επειδή είναι στη μονή;

Ναι. Και τα είχε μεταφέρει από τη μονή στη μητρόπολή του. Σε τι κατάσταση βρίσκονταν, εάν σάπιζαν, εάν τα έτρωγε ο σκώρος, κανένας δεν ήξερε τίποτα.

—Είχατε δώσει δημοσιότητα σ' αυτό το θέμα;

Είχαμε κάνει διαβήματα, και μέσω Υπουργείου Εσωτερικών. Κι εγώ προσωπικά είχα συναντηθεί τετ-α-τετ και με τον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο και παλιότερα με τον αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο. Τίποτα. Και αν δείτε τι θησαυροί υπάρχουν! Μου λέει ο μητροπολίτης της Βέροιας: «Μα, κύριε Τσελίκας, είχαμε αυτά και δεν ξέραμε τι έχουμε!» Στη Σιάτιστα; Πανεπιστήμιο ολόκληρο! Να σας πω εγώ ελληνική γλώσσα και πού θα πάνε οι Σκοπιανοί. Στην Αλβανία, μου δώσανε τα κλειδιά της συλλογής

“

**ΣΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΗΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ,
ΟΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΟ
ΠΡΟΒΛΗΜΑ,
ΥΠΑΡΧΟΥΝ
ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ 600
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ
ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ. ΕΑΝ
ΔΕΙΤΕ ΤΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ
ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΥΠΑΡΧΕΙ!**

”

[illegible][illegible]